

УДК 372.8:811.161.2

НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СУЧАСНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ: ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Н.Б.Голуб,

доктор педагогічних наук, професор,

Інститут педагогіки НАПН України,

завідувач відділу навчання української мови та літератури

n.holub@yandex.ua

Анотація

Автор розглядає проблему функційності знань і вмінь з української мови, функційної грамотності учнів, з'ясовує стан проблеми і пропонує один зі способів розв'язання її. З огляду на нові завдання сучасної освіти постала нагальна потреба розвантаження програм крізь призму функційності, життєвої доцільності, відповідності суспільним запитам. Одним із принципів коригування змістового компонента програми з української мови для загальноосвітньої школи, на думку автора, має бути врахування суспільних функцій мови.

Ключові слова: функційна грамотність; функційність знань, умінь і навичок; функції мови в суспільстві; мотивація; комунікативність одиниць мови; змістові лінії; мовлення учнів.

Поставлення проблеми у загальному вигляді та зв'язок її з важливими науковими чи практичними завданнями. Ключовим завданням сучасної освіти є формування (розвиток) функційної грамотності учнів, що передбачає у результативній частині процесу навчання не лише готовність кожного учня стати суб'єктом (носієм) конкретних знань, умінь, навичок, а й здатність усвідомлювати значення їх і застосовувати предметний багаж для розв'язання життєво важливих проблем і досягнення поставлених цілей.

Нові завдання, що постають перед шкільною освітою, породжують проблеми, пов'язані з розвантаженням програм, увиразненням змістового

компонента крізь призму функційності, життєвої доцільності, відповідності суспільним запитам; технологічними аспектами організації навчальної діяльності учителя й учнів. Однією з таких є визначення принципів, на засадах яких має формуватися змістовий компонент навчального предмета. Увиразнення життєвої доцільності змісту кожного розділу й теми, персоніфікація їх автоматично посилюватиме мотивацію учнів, стимулюватиме самореалізацію й самовизначення особистості учня у сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень. Проблема функційності знань і вмінь, здобутих у процесі вивчення шкільного курсу української мови, постала не лише у зв'язку з появою нових освітніх орієнтирів, зміною суспільних запитів, а й зі зміщенням акцентів у дослідженнях мови протягом останніх десятиліть. Основними рисами сучасної лінгвістики є антропоцентризм, функційність і комунікативність. Однією з домінуючих парадигм у цій галузі називають прагматичну, або функційну, що «забезпечує дослідження мови як діяльнісного, цілеспрямованого живого організму, представленого численними мовленнєвими продуктами у відповідних актах комунікації [14, 31]». Як загальний постулат функційної лінгвістики вчені визначають положення про те, що мова є знаряддям, інструментом, засобом, механізмом для реалізації певних цілей і намірів у сфері пізнання дійсності й описові її і в актах спілкування, соціальної інтеракції, взаємодії за допомогою мови [14, 31]. Було б алогічним в умовах зміни домінанти лінгвістичних досліджень у навчанні української мови в школі керуватися постулатами системно-структурної парадигми.

Аналіз лінгвістичних праць засвідчує, що зусилля вчених спрямовані на розв'язання таких актуальних проблем, як комунікативність усіх одиниць і категорій мовної системи, вивищення людини у процесі спілкування; соціально орієнтоване спілкування; комунікативні стратегії і тактики; типи мовленнєвого впливу, особливості мовленнєвих жанрів, види текстів тощо (Анисимова Т., Гайда С., Бацевич Ф., Болотнова Н., Дементьев В., Иссерс О.,

Карасик В., Кожина М., Курцева З., Матвеева Т., Матьяш О., Мещеряков В., Погольша В., Радзівська Т., Селіванова О., Сєдов К. та ін.). Розроблення сучасних методик чи навіть методичних рекомендацій неможливе без урахування таких результатів досліджень. Ймовірно, що аналіз, переосмислення й упровадження у практику навчання української мови цих і подібних наукових розвідок сприятиме функційності знань і вмінь учнів.

У працях лінгвістів останнім часом усе більше виявляємо зауваги, що стосуються порушеної проблеми, наприклад: «... випускники середньої школи не відчувають різноманітності видів висловлень і не знають функціональної належності їх [2, с.20].

Дослідження, проведені лабораторією навчання української мови (з січня 2015 року – відділ навчання української мови та літератури) Інституту педагогіки НАПН України, засвідчили низький рівень мотивації учнів у вивченні української мови й обмежене розуміння практичної доцільності предметних знань і вмінь [5, 108]. Результати цього річного анкетування вчителів української мови і літератури різних регіонів України дають підстави для висновків, що ситуація не змінюється. Так, відповіді на запитання «Як Ви мотивуєте учнів до вивчення синтаксису?» можна об'єднати у три групи: 1) *орієнтовані на складання ЗНО* («Неналежний рівень знань призведе до низького балу із ЗНО», «Мотивацією є успішне складання ЗНО», «Неналежний рівень знань призведе до низького бала із ЗНО», «Робота над завданнями зі збірки для підготовки до ЗНО»); 2) *орієнтовані на розвиток мовлення* («Можливість правильно будувати речення, використовувати в мовленні різні види речень», «Вивчаємо синтаксис, щоб уміти складати твори, висловлювати ширше свою думку і ставити правильно розділові знаки», «Говорю, що вивчаємо речення для того, щоб красиво говорити і писати творчі роботи», «Людина, яка вміє грамотно, точно, цікаво викладати думки (будувати текст із речень), досягає висот у будь-якій справі, сфері діяльності», «Будувати правильно складні речення під час висловлювання»); 3) *орієнтовані на методи і прийоми зацікавлення*

(«Активізую і стимулюю дослідницьку діяльність учнів», «За допомогою групової форми, ігрових моментів», «Записую невеличкий текст, пропоную учням розставити розділові знаки», «Вправи з ключами, відшукати помилку, допомогти відповідаю чому, пошукові дослідницькі завдання», «Робота на картках, завдання на випередження засвоєних знань» тощо).

Аналіз експертних висновків про конкурсний підручник «Українська мова» (7 клас, автори – Голуб Н.Б., Шелехова Г.Т., Новосьолова В.І., Ярмолюк А.В.) засвідчив нерозуміння (чи несприйняття) окремими експертами завдань сучасної шкільної освіти. На підтвердження висловленої тези наведемо такі критичні зауваги: «Кожна тема в підручнику традиційно починається з того, що учні визначають цілі уроку, складають план вивчення теми, формулюють тезу про важливість теми. На нашу думку, це недоречно, бо визначати цілі і планувати роботу учнів на уроці мусить учитель. Окрім цього, учень не може самостійно визначити важливість теми, яку йому щойно повідомили»; «Так само вважаємо недоречними короткі вступи-звертання до учня на початку теми (*насправді йдеться про обґрунтування важливості теми чи розділу – Н.Г.*) ... Не зрозуміло, яка їхня роль. Важливість нової теми краще демонструвати через завдання практичного спрямування...». Зважаючи на зазначене, робимо висновки, що традиційний підхід, на який скеровує вчителя ЗНО, досі переважає у практиці навчання, а три ключові підходи (особистісно орієнтований, діяльнісний і компетентнісний) хоч і декларуються, та мають обриси невизначеної перспективи.

Мета статті – обґрунтувати важливість функційного аспекту навчання української мови, з'ясувати стан проблеми і запропонувати один із способів розв'язання її.

Виклад основного матеріалу. За визначенням учених, функційно грамотна людина «здатна застосовувати всі знання, вміння і навички, яких набуває протягом життя, для розв'язання максимально широкого діапазону життєвих завдань у різних сферах людської діяльності, спілкування і

соціальних відносин [3, с. 35]. Відповідно знаннєвий компонент шкільного предмета має коригуватися з урахуванням «діапазону життєвих і завдань» і «сфер людської діяльності».

У Давній Греції, що залишила наступним поколінням великий спадок, заклала підвалини для розвитку багатьох наук, суспільний державний устрій пов'язували передусім із мовною організацією суспільства. Зокрема, Аристотель суспільства відрізняв залежно від того, як у них законом і звичаєм організована мова. Такий підхід не втратив актуальності й нині, адже практично жодна сфера не спроможна обійтися без мови.

Одним із принципів добору змістового компонента програми з української мови для загальноосвітньої школи, на нашу думку, має бути урахування суспільних функцій мови, що «виявляють її сутність, призначення, дію», «є тими характеристиками, без яких мова не була б сама собою [9, 158]». Вважаємо, що саме усвідомлення призначення й можливостей мови слугуватиме стимулом у вивченні державної мови в школі.

І.Огієнко виділяв такі важливі функції літературної мови, рідної для певного етносу:

- 1) забезпечення політичної «всенациональної єдності» (єдності), незалежності, «духовної сили» і «духовного об'єднання»;
- 2) зміцнення державності, національної свідомості;
- 3) формування духовної культури, національно свідомої інтелігенції, спільних для етносу духовних цінностей;
- 4) виховання, освіти;
- 5) впливу на економіку народу, зростання валового національного продукту [Цит. за: 1, с. 102].

Сучасні лінгвісти виділяють такі найголовніші (базові) функції, що увиразнюють необмежені можливості мови: *комунікативну* (мова постає як засіб спілкування), *фатичну* (мова як засіб налагодження контакту між співрозмовниками), *мислетворчу* (мова є засобом творення, формою

вираження і передавання думки), *номінативну* (мова постає як своєрідна картина світу, адже все у цьому світі – конкретне й абстрактне – має у мові свою номінацію), *пізнавальну* (мова як засіб здобування знань про світ), *експресивну* (мова як засіб передавання і розкриття для інших людей почуттів та емоцій), *волюнтативну* (мова як засіб волевиявлення, впливу мовця), *естетичну* (мова як засіб вираження естетичних смаків і вподобань мовців), *культурологічну* (мова як носій національної самосвідомості, матеріальної культури і духовного життя народу-мовотворця), *ідентифікаційну* (мова є засобом ідентифікації (виявлення належності) мовців до однієї спільноти), *міфологічну* (мова як магічна сила). Одиниці мови, вивчення яких передбачено чинною програмою, по-різному дотичні до виконання її функцій. Окремі функції можуть бути закладені у мовленнєву і соціокультурну змістові лінії. Втілити цей задум можна відповідно до наших рекомендацій. Розглянемо окремі з них.

Для реалізації *комунікативної* функції важливе значення мають насамперед такі розділи й теми мовної змістової лінії: «Синтаксис», «Кличний відмінок іменників», «Особові займенники», «Орфоепія» та ін. У розділі «Синтаксис» актуалізуються комунікативні можливості речень, змістове наповнення їх, частотність використання тих чи інших типів речень у мовленнєвих жанрах (наприклад, у жанрі «Вибачення» переважатимуть складні речення з підрядними причинами, з'ясувальними). Сприйняття, розуміння й активізація у вжитку різних видів складнопідрядних речень значно покращиться, якщо вивчати їх крізь призму комунікативного наміру, а закріплювати через конкретні мовленнєві жанри. Вивчення синтаксису буде більш привабливим і корисним, якщо привертати увагу учнів до речень-конфліктогенів, речень, уживання яких може спричинити розлад стосунків чи призвести до конфлікту; і навпаки – речень, що демонструють добрі наміри мовця і сприяють гармонізації стосунків. Наприклад, психологи не радять вживати такі речення чи фрази: «Твоя думка мене не цікавить», «Мені за це не платять», «Це не входить до моїх обов'язків», починати розмову з фраз

«Не ображайтеся, але..», «Можливо це звучить безглуздо, але...», «Якби ти дійсно мене поважала, то...». Небажаними є антикомпліменти «Ви для свого віку маєте гарний вигляд», «Ти так поправилася», «Ти дуже схуд», «Ти у своєму репертуарі» та ін. Актуальності набуває інформація про інтонацію.

Незважаючи на те, що розділ «Лексика» уведено до програми шкільного курсу мови значно пізніше, ніж інші, багато аспектів його на сьогодні ретельно досліджені. Однак поза увагою авторів чинних методик, на наш погляд, перебувають окремі розвідки сучасної психології. Йдеться про висновки психологів і психолінгвістів щодо впливу тих чи інших лексичних одиниць мовлення людини на загальний імідж її, на стан співрозмовників. Зокрема, вчені тому не радять мати в активному словнику такі лексеми, як, наприклад, «проблеми», «не знаю», «не можу», «не впевнений», «мабуть» тощо. Оскільки процес спілкування лише вирає від багатого й розвиненого активного словника мовців, у ньому повинні бути актуалізовані синоніми, фразеологізми, цитати поетичних творів тощо. Ця функція є наскрізною для всіх тем мовленнєвої змістової лінії. Знання фразеологізмів значно полегшує спілкування, оскільки фразеологічні одиниці містять великий запас інформації, що може бути засобом миттєвого реагування на інформацію, мовні дії чи вчинки співрозмовника.

Вивищення комунікативної функції подекуди призвело до обмеження уявлень про можливості мови, а отже й до вужчого сприйняття її: лише як засобу спілкування.

Близька до комунікативної фатична функція. Формування навичок налагодження контакту має супроводжувати вивчення різних розділів мови. Дослідники риторики виділяють як один із прийомів налагодження контакту між співрозмовниками неодноразове називання під час звертання на ім'я. Тож під час вивчення відмінків і зокрема кличного, учні засвоюють і те, що звертання на ім'я у кличному відмінку – життєво важливе вміння, і нехтувати ним не можна. Під час вивчення особових займенників необхідно пояснити, що називання присутньої під час розмови людини займенником «вона» (він)

– моветон. Знання особливостей інтонації сприяє порозумінню мовців з перших акордів розмови. К. Станіславський розглядав інтонацію як «засіб ідейного й емоційного розкриття змісту образу через слово».

Багатий матеріал акумулює фразеологія, адже одиниці її, прислів'я і приказки, являють собою комплекс правил комфортного співжиття у родині, із сусідами, з друзями, іншими людьми, загалом у суспільстві. Важливо зрозуміти, що людина, яка знає багато фразеологізмів, ніколи не відчуватиме труднощів у спілкуванні, бо ж засобами фразеології можна нагадати про правила етикету (*Не смійся з людей – і люди з тебе не сміятимуться*), вказати на погану звичку, рису характеру чи поведінку людини (*Багато грому – мало дощу. Тримає слово, як решето воду.*), охарактеризувати людину (*Маленька пташка, та гострий дзьобик. Видно поміж ложками ополоник. Верба товста, та всередині пуста. Усім козак, та чуб не так. Капуста гарна, та качан гнилий.*), висловити своє ставлення до чогось (*З брудної води ще ніхто чистим не вийшов. Невелика річ, що є в хаті піч.*), дати оцінку ситуації (*Та корова завжди молочна, яку продали. Де ті горобці подінуться, як корчма згорить? Не хотіла чапля рибок, то тепер їсть жаби.*), дати пораду (*Тримайся того порога, перед яким зістарився. Не проси в Бога погоди, а проси врожаю. Хто з тобою роздружився, той з тобою й не дружив. Вибирай старого лікаря, а молодого адвоката. Що має згоріти, то не потоне. Засвітить сонце і наше віконце. То ще не біда, що без риби середа*), зробити висновок, підсумувати (*Хіба треба у недужого питати, чи бажає він здоров'я мати? Не сліпому про барви говорити. Молодець проти овець, а проти молодця і сам вівця. Ще жодне мило крука не змінило. Дуб — дерево хороше, та плоди його свиням годяться. Сім літ морячив і моря не бачив. Скільки сніг не лежатиме, та розтанути мусить*), зробити комплімент (*Нашій Горпині гарно і в хустині*) та ін.

Прислів'я регулюють також мовну поведінку людини (*Менше говори – більше почувши. Як овечка: не мовить ні словечка. Хто мовчить, той трьох навчить. Гостре словечко коле сердечко. Добре слово будує, а зле руйнує.*

Сказав, та не зав'язав.). Знання прислів'їв і приказок робить людину комунікабельною, допомагає знайти вихід у складній ситуації чи розрядити її (*Добре глухому – не скаже нікому. Що днина – то й новина. Недавно осліп, а нічого не бачить*).

Номінативну функцію активізуємо передусім під час вивчення розділу «Лексика. Фразеологія». Послаблення її призводить до бідності активного словника мовця. Усвідомлення і сприйняття української мови як лексично багатішої європейської мови, у якій поіменовано все, пізнане людиною, слугуватиме мотивом і сильним аргументом для позбавлення відчуття меншовартості. Номінативність дає змогу також «говорити про предмети, що не існують у полі нашого сприйняття, про предмети уявні, вибудовувати абстрактні уявлення», створити картину світу, межі й зміст якої визначаються значеннями слів мови [4, с.70]. За висновками В. Гумбольдта, кожна мова своєрідна передусім як система імен і описує довкруг народу, якому вона належить, коло, звідки людині дано вийти лиш настільки, наскільки вона тут же ступає у коло іншої мови [6, с. 80]. Вважаємо, що більшої уваги потребуватиме тема «Лексичне значення слова», яка передбачає ознайомлення зі способами тлумачення його і формування відповідних навичок, що є життєво важливими. У процесі комунікації, особливо ділової, неодноразово постає проблема конкретизації значення того чи іншого слова, словосполучення, що наближає номінативну функцію до комунікативної. Правильне вживання слів і словосполучень сприятиме уникненню конфліктів. Вивчаючи лексику, необхідно привертати увагу до слів-конфліктогенів, таких, що можуть спровокувати конфлікт.

Одна з основних характеристик мовлення – його багатство, що насамперед визначається різноманітністю лексичних, фразеологічних, інтонаційних засобів мови. У практиці спілкування ця ознака залежить від рівня загальної культури мовця, його ерудиції, начитаності, досвіду. Багатство мовлення дослідники пов'язують також із різноманітністю синонімів, що допомагають уникнути монотонності, надають мовленню

яскравого емоційного забарвлення; використанням фразеологічних одиниць, що не лише урізноманітнюють процес спілкування, а й надають йому особливого колориту, настрою, сприяють виразності, влучності, образності [10, с. 32]. Синонімічне багатство української мови надає широкі можливості для стилістичного добору оцінкової лексики.

Однак багатство мовлення – це не лише кількісний показник слів, а й смислове насичення, мережа лексичних значень. З огляду на це ефективним лексичним прийомом вважаємо різні види тлумачення лексичного значення слова як демонстрацію власного бачення явища, проблеми, спробу широкої ілюстрації, увиразнення пояснюваного об'єкта, збагачення його змісту (1. *Сльози – це слова, які серце не може вимовити (М.Дочинець)* 2. *Грамотність – це ввічливість автора до читача (С. Янковський)* 3. *Невдача – це можливість усе почати спочатку, але вже мудріше (Г.Форд)*).

Неправильний вибір лексичної одиниці, пов'язаний з лексичним значенням, сполучуваністю або стилістичними обмеженнями, призводить не лише до логічних помилок, а й до непорозуміння і навіть конфлікту.

І.Дзюба за обмеженням номінативної функції вбачає «катастрофічне звуження, вихолощування безпосередньої причетності людини до тваринного і рослинного світу, культурного надбання»[7]. Нині навіть п'ятирічна дитина знає такі квіти, як гортензія, гербера, орхідея, бегонія, гібіскус, дифенбахія, заміокулькас, драцена, цикламен; та не кожен студент зуміє пояснити, що то за квіти жоржини, кручені паничі, левкой (чи матіола), мальва; що то за птахи горлиця, деркач, дрізд, вівсянка, вівчарик чи ін. Обмеження у користуванні загальними словами «птаха», «квітка», «рослина» замість тисяч конкретних збіднює учнів і звужує світ довкола них. Нерозуміння слів, що позначають суспільні явища, процеси, течії почасти є причиною сформованої пасивності, інертності, байдужості до того, що відбувається у країні чи світі.

Дуже важливо вміти ретельно добирати слова, оскільки співрозмовник чує і сприймає їх раніше, ніж усвідомить речення загалом. За свідченнями вчених, заперечні частки сприймаються пізніше, ніж самі слова, тому фрази

«непогано впорався», «маєш непоганий вигляд», «не остання людина в колективі», «не найгірший варіант» викликають у слухача протилежний ефект, його увага фіксує передусім слова із негативним значенням «погано», «поганий», «остання», «найгірший». Тому доцільніше сказати «добре впоралися», «маєте гарний вигляд», «авторитетна (шанована) людина», «гарний варіант». Особливо це стосується привітань/побажань, коли замість добра, щастя, удачі та інших бажаних і позитивних складників, мовець, намагаючись бути оригінальним, бажає «ніколи не знати ГОРЯ», «не знати ЛИХА», «нехай БІДА обходить Ваш дім стороною», «не знати СМУТКУ» і подібне.

Системний характер роботи над збагаченням активного словника учнів сприятиме формуванню мовного чуття, мовного смаку й водночас відповідальності за мовлене слово.

Демократизація мови, яку носії нерідко сприймають як лібералізацію її норм і вульгаризацію мовлення, спричинила розширення меж уживання просторічної, жаргонної, а нерідко й лайливої лексики. Функційно обмежені мовні засоби заповнили жанри всіх стилів сучасного українського мовного простору, їх не завжди «ретушують» на телебаченні й радіо, без цензури друкують в газетах, книжках і словниках.

Мову здавна сприймали як інструмент догляду за суспільством. Зіпсований гальмівний механізм, про який пише академік Дзюба І., відкрив шлюзи для традиційно заборонених у публічному мовленні, статусно маркованих одиниць (жаргонізмів, нецензурних слів)[7].

Для розвитку дитини важливе значення має, наскільки багатий її емоційний світ. Компетентний мовець свої переживання і почуття виражає мовними засобами, що водночас засвідчують рівень культури і духовний розвиток. Через культуру людина вчиться толерантності, розуміння інших, сприйняття іншої людини як суб'єкта, що має такі ж самі права. Саме в такий спосіб формується система об'єднаних цінностей.

Українська мова емоційно багата. Однак ця лексика переважно належить до пасивного словника учнів. Невміння номінувати емоцію, почуття чи переживання створює психологічний дискомфорт. Нерідко одними й тими ж словами учні виражають і здивування, і захоплення, і переляк, і невдоволення, і гнів, і радість. Мода на «універсальні» виражальні засоби («клас», «супер», «круто», «ок», «вау», «окей», «шок», «я в шоці») позбавляє потреби звернутися до словника чи напружити пам'ять, щоб відшукати потрібне влучне слово. За висновками психологів, емоція, «що набула достатньої сили й організованості, здатна потужно впливати на функціональний стан різних психічних механізмів [13, с. 133]». Організаційна функція емоцій виявляється у формі виразних рухів, емоційних дій, висловлювань про емоційний стан і певного ставлення до довкілля.

Усі змістові лінії дотичні до реалізації культурологічної функції. Мовна культура людини є важливим складником загальної культури і показником освіченості. Про рівень культури суспільства можна робити висновок із текстів, що продукуються у різних сферах його. Наприклад, свідченням падіння культури в суспільстві є зневажливе ставлення до матері в окремих текстах реклами. Варті уваги численні дослідження українських і зарубіжних соціолінгвістів (Карасик В., Бацевич Ф., Почепцов Г., Поліванов Є., Фішман Дж. та ін.), що розглядають мовлення як найважливішу характеристику соціального статусу людини. Назріла потреба утверджувати думку про мову як статусну річ, формувати мотивацію для оволодіння мовою, виховувати почуття відповідальності за мовні вчинки. Соціальна індикація мовлення простежується у фонетиці, лексиці, граматиці, виражається інтонаційно: що вища статусна позиція учасників спілкування, то ймовірніше, що комуніканти будуть підтримувати вишукано ввічливу бесіду, не кваплячись, з рівною інтонацією, модулюючи голос [8, с. 53]. На різних рівнях (семантико-стилістичному, тексто-стилістичному, паралінгвістичному і мовленнєвому) дослідники визначають осуджувальні

(стигматизувальні) і престижні комунікативні сигнали. За певними ознаками (багатий активний словник, використання жаргону, точність визначення, швидкість мовлення, паузування, виразність інтонації, вміння підтримувати й регулювати дистанцію тощо) мовлення характеризують як престижне чи непрестижне.

Як категорію культури мовлення розглядають мовний смак, тобто свідоме надання переваг і оцінок у користуванні мовою. У ціннісній категорії «мовний смак» індивідуально виявляється система настанов людини (ідейних, психологічних, естетичних) у поєднанні з освітою, творчими здібностями. Гарний мовний смак визначається тим, що індивідуальне збігається з об'єктивною і етичною цінністю обраних мовних фактів.

Поняття «мовна мода»(як «крайній вияв мовного смаку, мовні переваги й оцінки, що являють собою новий і престижний зразок мовленнєвого використання, здатний порівняно недовго привертати увагу в суспільстві»)[8, 413] є лакмусовим папірцем мовних смаків, рівня сформованості мовної стійкості, престижних мовних зразків конкретного суспільства і, відповідно, рівня культури.

Мовлення, на думку Т. Ладиженської, «використовується для того, щоб вплинути на погляди й переконання людей, змінити їхнє ставлення до певних фактів і явищ дійсності, схилити їх до дій і вчинків» [11, с 28]. Реалізації цих функцій мовлення сприяє ефективне використання засобів мови.

Правильному добору лексичного матеріалу, на думку З. Курцевої, сприятиме знання таких етичних суджень, чи комунікативно-моральних максим:

1. Задуми, слова і вчинки спрямовуй на благо і добро.
2. Прагни взаєморозуміння, взаємодії.
3. Неси відповідальність за кожне мовлене чи написане слово.
4. Вчиняй по совісті. Прислухайся до свого внутрішнього голосу.
5. Адекватно оцінюй комунікативну ситуацію і вчиняй відповідно до неї.

6. Продумуй використання вербальних і невербальних засобів, що не будуть суперечити твоїм моральним настановам.
7. Будь лояльним і справедливим, оцінюючи мовні дії і вчинки інших, і суворим, оцінюючи власні [10, с. 235].

Орієнтиром для добору мовних засобів є норми спілкування, дотримання етикету і соціально зумовлена необхідність.

Лексичний склад української мови постійно розвивається, збагачується, у тому числі за рахунок запозичень, які притаманні кожній мові. Однак, вивчаючи матеріал про слова іншомовного походження, учні повинні усвідомлювати, що засилля запозичень із чужих мов завдає шкоди мові, розмиваючи і знебарвлюючи її, сприяючи уподібненню її іншій мові. Ідентифікаційна функція означає, що носії мови співвідносять себе як націю, як спільноту із мовою. З цією метою у процесі ознайомлення із запозиченою лексикою необхідно говорити водночас про корисність і небажаність, коли іншомовне слово витискає з ужитку власне українське (наприклад, легітимний – законний, генерація – покоління, електорат – виборці, фотографія – світлина, фонтан – водограй, та ін.). Системною має бути робота над збагаченням мовлення учнів національно маркованою лексикою (бентежити, непокоїти, світлина, водограй, скроні, пелехатий, крамниця, жоржина, розвій, спротив, заувага, летовище, скарбниця, гаразд тощо). Надмірне захоплення іншомовною лексикою відсторонює, дистанціює носіїв мови від самої мови народу.

Виокремлюючи пізнавальну функцію, сьогодні доцільно орієнтувати учнів на правильний вибір слова (слів) під час пошуку потрібної інформації, стимулювання намагання бути зрозумілим у викладі інформації.

Висновки і перспективи подальших розвідок порушеної проблеми.

Називають різні показники повноцінного розвитку мови в суспільстві, серед них на перших позиціях кількість носіїв мови, виконання мовою її функцій, охоплення всіх сфер життя суспільства та ін. Урахування функційних особливостей мови сприятиме підпорядкуванню змістового

компонента чинної програми вимогам особистісно орієнтованого, діяльнісного і компетентнісного підходів; розвантаженню програм, зміцненню позицій мови в суспільстві й вихованню компетентної національно свідомої мовної особистості, що має мовний смак, мовне чуття й відчуває відповідальність за мовлене слово і долю мови.

Розуміння суті й важливості функцій мови в суспільстві, може стати стимулом у вивченні її. Водночас за такого підходу до формування функційно грамотної особистості будуть задіяні три важливі передумови: створення розвивального середовища, персоніфікація навчального матеріалу й мотиваційність.

Насамкінець зазначимо, що висловлені міркування не вичерпують загалом порушеної проблеми і можуть стати предметом подальших досліджень і наукових дискусій.

Список використаних джерел:

1. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси: монографія / Флорій Бацевич. – К.: Академія, 2009. – 192 с.
2. Бугайски М. Язык коммуникации / Мариан Бугайски / пер. с польск. – Х.: Гуманитарный центр, Артеменко Э.Г., 2010. – 544 с.
3. Бунеев Р.Н. Понятие функциональной грамотности / Р.Н. Бунеев // Образовательная система «Школа 2100». Педагогика здравого смысла: сб. материалов / Под науч. ред. А.А. Леонтьева. – М.: Баласс, Издательский Дом РАО, 2003. – 368 с.
4. Волков А.А. Язык и мышление: мировая загадка / А.А.Волков. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 240 с.
5. Голуб Н.Б. Концептуальні засади сучасної методики навчання української мови в загальноосвітній школі / Н.Б. Голуб // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 1. – С. 107-118.
6. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В.Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
7. Дзюба І. Вимирання Слова / І.Дзюба // Дзеркало тижня. – № 29 (504).– 24-30. 07. 2004, <http://www.dt.ua/3000/3680/47214/>.
8. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И.Карасик. – М.: Гнозис, 2002. – с. 333.
9. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / М.П. Кочерган. – К.: Академія, 1999. – 288 с.

10. Курцева З.И. Речевой поступок как риторическая категория / З.И. Курцева // Материалы XII Международной научной конференции по риторике (29-31 января 2008 года) «Роль риторики и культуры речи в реализации приоритетных национальных проектов» <http://www.ritorika.info/didakticheskie-materialy> – С. 234-239.

11. Ладыженская Т.А. Устная речь как средство и предмет обучения: учеб. пособие для студентов / Т.А. Ладыженская. – М., 1998. – 136 с.

12. Матвеева Т.В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика / – М.: Флинта: Наука, 2003. – 432 с.

13. Я. Рейковский. Экспериментальная психология эмоций. М., 1979. С. 133-151. <http://flogiston.ru/library/reic2>.

14. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.

ОБУЧЕНИЕ УКРАИНСКОМУ ЯЗЫКУ В СОВРЕМЕННОЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ: ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Голуб Н.Б.

Аннотация

Автор рассматривает проблему функциональности знаний и умений по украинскому языку, функциональной грамотности учащихся, выясняет состояние проблемы и предлагает один из способов решения ее. Учитывая новые задачи современного образования, возникла насущная необходимость разгрузки программ сквозь призму функциональности, жизненной целесообразности, соответствия общественным запросам. Одним из принципов корректировки содержательного компонента программы по украинскому языку для общеобразовательной школы, по мнению автора, должен быть учет общественных функций языка.

Ключевые слова: функциональная грамотность; функциональность знаний, умений и навыков; функции языка в обществе; мотивация; коммуникативность единиц языка; содержательные линии; реч учащихся.

Голуб Н.Б.

Анотація

Автор розглядає проблему функційності знань і вмінь з української мови, функційної грамотності учнів, з'ясовує стан проблеми і пропонує один зі способів розв'язання її. З огляду на нові завдання сучасної освіти постала нагальна потреба розвантаження програм крізь призму функційності, життєвої доцільності, відповідності суспільним запитам. Одним із принципів коригування змістового компонента програми з української мови для загальноосвітньої школи, на думку автора, має бути врахування суспільних функцій мови.

Увиразнення життєвої доцільності змісту кожного розділу й теми, персоніфікація їх автоматично посилюватиме мотивацію учнів, стимулюватиме самореалізацію й самовизначення особистості учня у сучасному суспільстві.

Аналіз лінгвістичних праць засвідчує, що зусилля вчених спрямовані на розв'язання таких актуальних проблем, як комунікативність усіх одиниць і категорій мовної системи, вивищення людини у процесі спілкування; соціально орієнтоване спілкування; комунікативні стратегії і тактики; типи мовленнєвого впливу, особливості мовленнєвих жанрів, види текстів. Дослідження, проведені лабораторією навчання української мови (з січня 2015 року – відділ навчання української мови та літератури) Інституту педагогіки НАПН України, засвідчили низький рівень мотивації учнів у вивченні української мови й вузьке розуміння практичної доцільності предметних знань і вмінь.

Відповідно знаннєвий компонент шкільного предмета має коригуватися з урахуванням діапазону життєвих і завдань і сфер людської діяльності. Узгодження змістового компонента програми з функціями мови в суспільстві важливе ще й тим, що дасть змогу виявити лакуни й надлишок інформації.

Урахування функційних особливостей мови сприятиме підпорядкуванню змістового компонента чинної програми вимогам особистісно орієнтованого, діяльнісного і компетентнісного підходів;

розвантаженню програм, зміцненню позицій мови в суспільстві й вихованню компетентної національно свідомої мовної особистості, що має мовний смак, мовне чуття й відчуває відповідальність за мовлене слово і долю мови.

Ключові слова: функційна грамотність; функційність знань, умінь і навичок; функції мови в суспільстві; мотивація; комунікативність одиниць мови; змістові лінії; мовлення учнів.